

**TKO NIŠTA NIJE NAUČIO IZ POVIJESTI, OSUĐEN JE DA MU SE
ONA PONAVLJA...
(IDEJA POVIJESNOG CIRCULUSA U ROMANIMA N. FABRIJA,
I. BREŠANA I I. ANDRIĆA)**

Mirna Brkić

Sveučilište u Mostaru, Bosna i Hercegovina

Key words: historical novel, Croatian literature, Senoa's concept of history, turn, history as a source of evil and madness, idea of historical circulus.

Summary: It is necessary to start the speculations on history and its repetition in the novels of Croatian literature with Senoa and the concept of history developed in his historical novels. For Senoa, history is *magistra vitae*, the teacher of life, which expresses his attitude that, based on the acquired experiences, you can avoid mistakes and find better solutions. However, the genre of historical novel in Croatian literature has been constantly changing, as well as the concept of history within it and the affirmative attitude towards the past has been replaced by the vision of history as the time of suffering, evil, madness and death.

Such a negative attitude towards history will be depicted in this paper through the examples of three novels: *Practicing life* (1985) by Nedjeljko Fabio, *The Confessions of Characterless Man* (1990) by Ivo Bresan and *The Bridge on the Drina* (1945) by Ivo Andrić. All three novels evidently show a drastic decline from Senoa's concept of history. The mentioned authors in their novels openly criticize Senoa's attitude to history as the teacher of life, as they do not think something can be learnt from history.

An affirmative attitude towards history has been replaced by a vision of history as a source of evil, agony and suffering. The main idea of historical circulus, i.e. recognition of the present through the past and vice versa and their permanent turns, has marked all three mentioned novels.

Povijesni roman, kako navodi K. Nemeč, najvitalniji je prozni žanr u hrvatskoj književnosti jer je uvijek bilo potrebe da se govori jezikom povijesnih analogija i da se aktualno stanje iščitava pomoću povijesnog ključa (Nemeč, 1992:10). Razmatranja o povijesti i ponovljivosti povijesti u romanima hrvatske književnosti nužno je započeti sa Senoom i koncepcijom povijesti koju je razvio u svojim povijesnim romanima. Za Šenou je povijest *magistra vitae*, učiteljica života. Nije tek zbroj slučajnosti i besciljnog događanja, nego svrhovito kretanje prema napretku. Kada Šenou ističe da je povijest učiteljica života, izražava svoje uvjerenje da se,

na temelju stečenih iskustava, mogu izbjeći greške i izabrati najbolja rješenja (Nemec, 1992: 21).

„U historičkom romanu moraš analogijom između prošlosti i sadanjosti narod dovesti do spoznaje samoga sebe. Za to ima sto prilika. Pusto hvalisanje praotaca, krvava slava prošlih vremena nije zadaća našeg historičkog romana. Prikazat valja sve grijeha, sve vrline naše minulosti, da se narod uzmogne čuvati grijeha, slijediti vrline“ (Šenoa, 1964: 103).

No, žanr povijesnog romana u hrvatskoj književnosti stalno se mijenja, kao i koncepcija povijesti u njemu te afirmativan odnos prema prošlosti zamjenjuje vizija povijesti kao prostora stradanja, zla, ludila i smrti.

Takav negativan odnos prema povijesti pokazat ćemo na primjeru tri romana: *Vježbanju života* (1985.) Nedjeljka Fabrija, *Ispovijedima nekarakternog čovjeka* (1990.) Ive Brešana i romanu *Na Drini ćuprija* (1945.) Ive Andrića. Romani su to koji se značajno razlikuju između sebe, žanrovski su hibridni – *Vježbanje života* je roman o povijesti, *Ispovijedi* u sebi sadrže elemente pikarskog i povijesnog romana, a Andrićev roman sadrži elemente povijesnog romana i kronike, ali ono što ih povezuje je srodan odnos prema povijesti.

U Fabrijevom romanu obuhvaćena su zbivanja u rasponu od 1820. do 1955. godine s gradom Rijekom kao središnjim poprištem radnje. Fabio donosi priču o dvije obitelji, jednoj talijanskoj i jednoj hrvatskoj, koje stradavaju u vrtlogu povijesti i politike. Roman nosi podnaslov *kronisterija*, koji je preuzet od Viktora Cara Emina i njegova romana *Danuncijada*. U talijanskoj književnosti termin *cronistorija* označava djela koja se bave povijesnim temama i pisana su u formi kronike, a pojam *isteria* znači histeriju. Tim je podnaslovom „(...)Fabrio naglasio žanrovsku hibridnost teksta, ali i idejno okarakterizirao svoj roman koji se bavi histeričnom povijesti, odnosno ludilom povijesti“ (Nemec, 1994: 286).

Brešanov roman *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* počinje rođenjem glavnog lika Fabricija Viskova 1918. godine u vrijeme propasti Austro-Ugarske i proglašenja nove države, a završava prizorom proslave hrvatske neovisnosti 1990. godine, tako da se kroz roman događaji „velike“ povijesti stalno isprepliću sa životom „malog“ čovjeka Fabricija Viskova. Roman nastaje kao komentar na važna i dramatična zbivanja u Europi, bivšoj Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj u 20. st. kada se raspada Austro-Ugarska Monarhija te se smjenjuju čak dva revolucionarna, totalitarna koncepta, koja su imala ambiciju uspostaviti novi, bolji poredak – fašizam, a zatim i komunizma, a roman završava prijelomnim trenutkom hrvatske povijesti – stvaranjem neovisne hrvatske države. Slika je to povijesnih i političkih mijena na ovim našim prostorima te viđenje povijesti iz perspektive malog

čovjeka, sporedne figure povijesti, na kojem se ludilo povijesti najkrvavije očituje.

Andrić i sam većinu svojih romana određuje kao kronike, a *Na Drini ćuprija* (1945.) se naziva i *Višegradskom kronikom*. Radnja obuhvaća razdoblje od 1516. godine, kada srpske dječake odvođe u tursko ropstvo, u janjičare, do Prvog svjetskog rata, a roman se sastoji od niza manjih, gotovo samostalnih novelističkih cjelina. Djelo funkcionira na tri temeljne razine: prva je povijesna i realistična (donosi dokumentarnu građu i njezino tumačenje); druga je psihološka i univerzalna (donosi majstorski modelirane psihoportrete pojedinih likova) (*Leksikon*, 2008: 485).

Treća razina romana je simbolizacijska (s mostom u središtu kao simbolom ljudske kreativnosti, trajnosti nasuprot propadljivosti i spojem između ljudi i civilizacija, prošlosti i budućnosti).

Pripovjedač često preuzima ulogu komentatora i mudraca koji gnomskim iskazima nadgleda, opisuje i komentira priču. U romanu je jak utjecaj i usmenog kazivanja, lokalnih i drevnih legendi i predaja, koje se prepliću s povijesnim i dokumentarnim materijalom službene povijesti te je jasno predočeno da *Oral History*, usmena povijest ima veliku ulogu u životu i svijesti stanovnika kasabe, kao i u samom romanu.

U sva tri navedena romana očit je drastičan zaokret od šenoinske koncepcije povijesti. Jasno je da autori izlažu kritici šenoinski stav da je povijest učiteljica života budući da ni Fabrio ni Brešan ni Andrić ne smatraju da se iz povijesti nešto može naučiti. Afirmativan odnos prema povijesti zamjenjuje vizija povijesti kao izvora zla, stradanja i patnje. Središnja je ideja povijesnog *circulusa*, tj. prepoznavanje sadašnjega u prošlom i prošloga u sadašnjem te vječno vraćanje istoga obilježiti će sve navedene romane.

Tko ništa nije naučio iz povijesti, osuđen je da mu se ona ponavlja. Zato se sad otvara novi kružni tok, tako da se sve vraća tamo odakle je i počelo. (...)Sve počinje iznova, samo na neki drukčiji način (Brešan, 1996: 492/493).

Navedeni autori za junake svojih romana odabiru nevažne, slabe subjekte, sporedne figure povijesti koji su tradicionalnoj historiografiji nezanimljivi. I Fabrijevi i Brešanovi i Andrićev roman progovaraju o odnosu pojedinca, tzv. malog čovjeka i velike povijesti. Mali čovjek redovito je žrtva globalnih odnosa: politike i nacionalne mitologije. Potrošni je materijal povijesti, marioneta kojom upravljaju mehanizmi vlasti i ideologije.

Fabrio se tako u *Vježbanju života* jednom od svojih likova, mladiću Lucijanu koji je tek na početku života pa proces poigravanja povijesti i politike s njegovim životom tek počinje, obraća izravno:

Lucijane, koračaj gradom dok ne stasaš za žrtvu: tada ćeš, nezamjetan pod kapom nebeskom, svoju naivnost sažgati na ražnju povijesti. Mogao sam priču o tebi, Lucijane, i o tvojoj nježnoj, gotovo dječakoj ljubavi, započeti odmah, ali sam radije izabrao duži put, smatrajući da sam kao pričalo dužan ispričovijedati sve što znam o biologiji obitelji u koju ćeš se igrom slučaja uplesti.... Zamjerit će mi to, znam... Još više će mi zamjeriti što posižem za poviješću. Ah kako je priča bez nje zabavna a pričanje lako i neobavezno! Ali nisam ja zvao povijest, nisam ja izmislio povijest! Pa ona je sama, kao suh čičak, nenametljivo i do krvi ranjivo, ljepila o moje pripovijedanje. Kada god sam započinjao priču, a kroz nju je, kao onaj grah iz bajke, brže bolje porastao drač i korov povijesti, ludost, smrt. Zar je povijest nešto drugo? Zar sam sve ovo zaista izmislio? (Fabrio, 1996: 212).

Godine su u *Vježbanju života*, za razliku od godina u Šenoimim povijesnim romanima, u osnovnom tekstu napisane kao riječi. Samo su u citatima, koji dolaze iz dokumenta službene povijesti, napisane kao prave godine. Za sudbinu Fabrijevih junaka, o čijim imenima šute velike povijesti, nisu bitne godine i prostori, jer oni ionako ne utječu na povijesna zbivanja, tek su marionete s kojima se povijest i politika poigravaju:

Četrdeset i osme, u ime jedinstva države, Beč je ucjenjivao Peštu – i zakinuo svoje saveznike Hrvate. – Sada četrdeset i sedme, u ime jedinstvene države Pešta ucjenjuje Beč – i zakida svoje saveznike Hrvate. Milo za drago. A račun će im platiti saveznici Hrvati, 'sad i vazda i u vik vika' – rekao je Jožić (Fabrio, 1996: 226).

Fabrio će tek na stranicama svoga romana pesimistično, fatalistički zaključiti da se povijest iznova ponavlja identičnim obrascima, najčešće kao ludilo i smrt: *Ali svako ljudsko htijenje započinje bezazlenom sličicom, a završava ludilom. Ponekad i terorom. Tako se jedino piše povijest (Fabrio, 1996: 79).*

Nalik Fabriju i Brešan u povijesnim zbivanjima na ovim našim prostorima, koji su često poprište ratnih sukoba, nalazi arhetipske oblike ponašanja, dokaz o vječnoj prisutnosti Zla u svijetu. Čini se kao da je cijela povijest ljudskog roda vječito generiranje i ponavljanje zla. Opisujući buran život Fabricija Viskova, koji je u različitim etapama svoga života bio i u ustašama i u četnicima i u partizanima, Brešan zaključuje da sve strane pokazuju iste oblike ponašanja, samo se nazivi, etikete pod kojima djeluju mijenjaju: *Ubija se, očito, samo zbog ubijanja i zato što je to nekome užitak... (Brešan, 1996: 296).*

U ratnom ludilu Brešan detektira još jedan arhetipski oblik ljudskog ponašanja – lov na vještice kao vječnu metodu ideologije i vlasti u kojoj uglavnom stradaju nevini. Fabricije će tako biti svjedok strašne scene egzekucije u kojoj bijesni građani traže krv. Kao žrtve, kao Krnjo na

karnevalu koji se simbolično spaljuje kako bi se uništilo sve negativno što se nakupilo tijekom godine, strada djevojka Pavica, nesuđena Fabricijeva ljubav, i njeni roditelji:

Zapovjednik ne reče ni riječi, nego naredi paljbu i u tren oka se sve troje svali u jamu. Okrenem se i udaljim odatle, jer me uhvatila muka i slabost od toga što sam vidio. Pomislih kako ima nešto mnoge gore i od fašističke i od komunističke diktature, a to je potpuno bezvlašće, u kome se oslobađa slijepi bijes gomile, koja bez ikakvog stupnjevanja traži krivca za ono što je propatila. I pri tom žrtva može postati bilo tko, ako se makar nečim u svom ponašanju razlikuje od ostalih. Ili ne mora se ni razlikovati; dovoljno je da se po nečemu može uvesti kao zamjena za krivca, onako kako se u karnevalu uzima lutka zvana "Krnjo" i spaljuje kao uzročnik svih nevolja, koje su ljude zadesile tijekom godine (Brešan, 1996: 272/273).

U romanu *Na Drini ćuprija* u dugom rasponu od 16. st. do početka Prvog svjetskog rata i Andrić, opisujući bosansku kasabu, svjedoči o ponovljivosti povijesti, ponovljivosti zla i nasilja. Opet se tek mijenjaju etikete i u ime koga i za koga se nasilje čini:

U kasabi je tek sada otpočela prava hajka na Srbe i sve što je sa njima u vezi. Ljudi su se podelili na progonjene i na one koji gone. Ona gladna životinja koja živi u čoveku i ne sme da se pojavi dok se ne uklone prepreke dobrih običaja i zakona, sad je oslobođena. Znak je dat, prepreke su uklonjene. Kao što se često u ljudskoj povesnici dešava, prečutno su dopušteni nasilje i pljačka, pa i ubijanje, pod uslovom da se vrše u ime viših interesa, pod utvrđenim parolama, nad ograničenim brojem ljudi, određenog imena i ubedenja (Andrić, 1976: 349/350).

U ludilu povijesti i politike i u Andrićevu romanu uviđamo da uvijek stradaju nevini, kao kad su dvojica malih običnih ljudi, momak Mile i čiča Jelisije, koji su se spletom okolnosti našli na pogrešnom mjestu u pogrešno vrijeme, prvi stradali na mostu:

Slučaj je hteo, slučaj koji satire slabe i neoprezne, da su tu povorku otvorila ova dva prosta čoveka, dvojica iz gomile neukih, ubogih i nedužnih, jer ti su često prvi koje hvata nesvestica pred vrtlogom velikih događaja i koje taj vrtlog neodoljivo privlači i guta (Andrić, 1976: 105).

A kao zoran primjer povijesnog circulusa, tog vječno vraćanja na isto, nameće se sličnost između dvaju vrlo dramatičnih i emocijama nabijenih scena u romanu – one na početku romana kada srpske dječake nasilu odvođe u tursko ropstvo, u janjičare, i scene pred sam kraj romana u kojoj, stoljećima kasnije, bosanski mladići odlaze, naoko dobrovoljno, u vojsku da bi služili nekom tuđem, dalekom kralju i ostavljali svoje živote na nekim tamo dalekim ratištima u ime nekih velikih, njima neshvatljivih interesa, a

njihove majke, žene i sestre stoljećima plaču za djecom, muževima, braćom koji odlaze negdje daleko da se nikada više ne bi vratili.

Opis danka u krvi na početku Andrićeva romana:

Već je šesta godina prošla od poslednjeg kupljenja ovog danka u krvi, zato je ovog puta izbor bio lak i bogat; bez teškoća je nađen potreban broj zdrave, bistre i naočite muške dece između desete i petnaeste godine, iako su mnogi roditelji skrivali decu u šumu, učili ih da se pretvaraju da su maloumni ili da hramlju, odevali ih u dronjke i puštali u nečistoći, samo da izmaknu aginom izboru. Neki su i stvarno sakatili rođenu decu, sekući im po jedan prst na ruci.

Izabrani dečaci otpremeni su na malim bosanskim konjima, u dugoj povorci dalje. Na konju su bila po dva pletena sepeta, kao za voće, sa svake strane po jedan i u svaki sepet stavljan je po jedan dečak i sa njim mali zavežljaj i kolut pite, poslednje što nosi iz očinske kuće. Iz tih sepeta, koji su se jednomerno kletili i škripali, virila su sveža i preplašena lica ugrabljenih dečaka. Neki su mirno gledali preko konjskih sapi, što je moguće dalje u rodni kraj, neki su jeli i plakali u isto vreme, a neki su spavali, sa glavom prislonjenom uz samar.

Na izvesnom odstojanju od poslednjih konja u ovom neobičnom karavanu, išli su, raštrkani i zadihani mnogi roditelji ili rođaci ove dece, koja se odvođe zauvek da u tuđem svetu budu obrezana, poturčena i da, zaboravivši svoju veru, svoj kraj i svoje poreklo, provedu život u janjićarskim odama ili u nekoj drugoj, višoj službi Carstva. To su bile većinom žene, ponajviše majke, babe i sestre otetih dečaka. Kad bi se suviše približile, agine suharije bi ih rasterivali udarcima svojih bičeva, nagoneći na njih konje uz glasno alakanje. One bi se tada razbežale i posakrivala i šumu pored puta, ali bi se malo posle opet sakupljale iza povorke i naprezale da suznim očima još jednom ugledaju iznad sepetke glavu deteta koje im odvođe. Naročito su uporne i nezadržljive bile majke. One su jurile, gazeći žustro i ne gledajući gde staju, razdrljenih grudi, raščupane, zaboravljajući sve oko sebe, zapevale su i naricale kao za pokojnikom, druge su raspamećene jaukale, urlale kao da im se u porođajnim bolovima cepa maternica, obnevidele od plača naletale pravo na suharijske bičeve i na svaki udarac biča odgovarale bezumnim pitanjem: „Kud ga vodite? Kud mi ga vodite?“ Neke su pokušavale da razgovetno dozovu svoga dečaka i da mu daju još nešto od sebe, koliko može da stene u dve reči, neku poslednju preporuku ili opomenu na put.

– *Rade, sine, nemoj majke zaboravit'...* (Andrić, 1976: 24).

Vrlo slična scena ponavlja se stoljeća kasnije kad regrutiraju bosanske mladiće u vojsku kako bi služili u Beču caru:

Mnogo veću uzbunu od samih regruta stvarale su žene, majke, sestre i rodice ovih mladića, koje su došle iz dalekih sela, da ih isprate, da ih se još jednom nagledaju, da se naplaču i nakukaju, i da im uz put pokuče još poslednju ponudu i miloštu (...).

Uzalud im je ranije po selima objašnjavano da mladići ne idu ni u rat ni na robiju, da će u Beču služiti cara, siti odeveni i obuveni, da će se posle roka od dve godine vratiti kućama (...) Sve je to prolazilo mimo njih kao vetar, tuđe i potpuno nerazumljivo. One su slušale samo svoje nagone i samo po njima su mogle da se upravljaju. A ti drevni i nasleđeni nagoni terali su im suze na oči i jauk na grlo, vukli ih da uporno prate dok god mogu, i poslednjim pogledom još onoga koga vole više od svog života, a koga nepoznati car odvodi u nepoznatu zemlju, na nepoznata iskušenja i poslove (...).

A kad je došao čas da se kreće i kad su se mladići svrstali kako treba u četvorne redove i krenuli preko mosta, nastale je gužva i jurnjava u kojoj su i najprisebniji žandarmi jedva zadržavali prisebnost. Žene su trčale i, otimajući se da svaka bude pored nekog svoga, gurale jedna drugu i obarale. Njihovi jauci su se mešali sa dozivanjima, preklinjanjima i poslednjim porukama. Neke su istrčavale čak pred povorku regruta koju su predvodili četvorica žandarma u redu, padale im pred noge, tukući se u razdrljene grudi i vičući:

– Preko mene! Samo preko mene, ojađene! (Andrić, 1976: 208).

Mali čovjek uvučen je u neku nedokučivu igru povijesti i može se samo nadati da će opstati na površini. Fabrio će to metaforički u *Vježbanju života* usporediti s igrom domina, omiljenom igrom jednog od njegovih likova:

Svi smo u igri. Ona traje otkako je svijeta i ljudi, i nikad neće stići svome kraju. Svi znamo njeno pravilo, ali nitko nikad ne zna kome od suigrača pomaže kada na stol stavlja svoju pločicu, niti zna unaprijed čini li sebi dobro ili zlo kada želi ostati igri pa poseže za novom pločicom. Sudbina jednog od igrača u rukama je svih. Nešto o čemu nitko pojma nema i što je od njega tobože milijun stopa nebeskih daleko, može baš za nj biti presudno. Svi smo u igri, ali mi nismo igrači. Mi smo samo u igri (Fabrio, 1996: 26).

I u Andrićevom romanu nalazimo slične opaske:

To je neka luda i podmukla igra, koja sve većem broju ljudi sve češće zagorčava život, ali protiv koje se ne može ništa, jer dolazi odnekud izdaleka, iz istih onih nedokučljivih i nepoznatih izvora iz kojih su dolazile i blagodeti prvih godina.(...) I ne sluteći, svi mi u toj igri igramo, neko sa manjim neko sa većim ulogom, ali svi sa stalnim rizikom (Andrić,1976: 258).

Posluživši se likom Fabricija Viskova i Brešan u *Ispovijedima* izlaže slična stajališta – smatra da su mali, obični ljudi svojom pojedinačnom ulogom zapravo malo pridonijeli rađanju novog doba. Zapravo, našli su se, mimo svoje volje i želje, u igri povijesti i politike radeći ono što su morali, a krajnji rezultat je posljedica povijesnog procesa. Povijest se ponavlja, kad jedni zatvore krug, njihov kraj tek je početak kruga za sljedeću generaciju, koja će iznova ponoviti iste greške.

Način kako da mali čovjek izbjegne biti žrtva u igri povijesti navedeni autori ne nalaze. Brešan nudi djelomični izlaz u tome da čovjek stalno inzistira na čuvanju vlastite individualnosti. Tako u *Ispovijedima* Fabricije Viskov neprekidno mijenja strane, ne vezujući se ni za jedan sustav mišljenja, uspijevajući preživjeti upravo zato što je životnu filozofiju izgradio na odbacivanju bilo kakvih izvana nametnutih ideala ili poželjnih oblika moralnog ponašanja. Rukovodi se jedino vlastitim unutarnjim osjećajem, svjestan koliko je zla, nasilja i uništavanja prava i individualnosti pojedinca nastalo kada je netko sebi za cilj postavio kakav ideal.

Najopasnijom od svih sastavnih osobina karaktera čini mi se kad netko sebi za životni cilj postavi kakav ideal: domovinu, pravednije društvo, slobodu ili jednakost svijuu, i spreman je za to na sva moguća odricanja, pa čak i na žrtvu vlastitog života(...) A da ne govorim o tome kako je taj, koji je zbog vlastitih fikcija spreman žrtvovati vlastiti život, to još spremniji kad se radi o tuđem. I što je najgore, to ludilo traje koliko i povijest, od srednjovjekovnih asketa(...) pa do suvremenih fanatika koji sjedaju u automobil pun eksploziva i dižu u zrak sebe i druge. A ako biste takvog nekog luđaka pitali što mu je to potrebno i zašto to radi, on bi vam spremno odgovorio: „Da bi idućim generacijama bilo bolje i da bi živjele u sreći i blagostanju.“ No kakva uistinu sreća i blagostanje čeka iduće generacije od toga, najbolje se vidi ako se neki od tih ideala kojim slučajem ostvari i postane društvena praksa. Ne treba biti vrstan poznavalac povijesti, pa da se zna kakvi su sve monstruozni režimi nastajali na takvim zasadama i kako su u njima nestajale na tisuće ljudi, pa čak i čitavi narodi, ako nisu bili po mjeri tog ostvarenog ideala (Brešan, 1996: 9).

Sretnog kraja i izlaza iz ludila povijesti za Fabrijeve likove nema. Npr. između Lucijana i Emilije, njihove ljubavi, ispriječit će se povijest te završavaju kao dvije posječene ivančice:

Uzima srp u desnu ruku, zagazi jednom nogom (a bila je obučena u gumene čizme) među ivančice što su, pod zidom, slijedile krivudanje strme ulice, i poče ih sjeći. Strigla je, tako, do u dno vrta, do na kraj zida pa se ponovno vratila odakle je počela. Dvije stabljike, čudom, preživješe košnju. Ali padoše naknadno. Kod provjeravanja osta li koja neposječena (Fabrio, 1996: 364).

Izlaza i sretnog rješenja nema ni za Andrićeve likove. Kako samo s osjećajem krajnjeg očaja i svjesna bezizlaznosti situacije plače Zorka na kraju romana:

Plakala je najpre tiho, pa sve jače, sa osećanjem teške, opšte bezizlaznosti. I što je više plakala, sve je više nalazila razloga za plač i sve joj je beznadnije izgledalo sve oko nje. Nikad izlaza i rešenja. Nikad neće ona moći pravo i po zasluži zavoleti ovog dobrog i čestitog Nikolu koji odlazi; nikad neće doživeti da onaj drugi, koji ne može da voli nikog, zavoli nju; nikad se neće vratiti lepi i veseli dani kakvi su još lane osvitali nad kasabom; nikad nitko od naših neće uspeti da se spase iz ovog kruga mrkih bregova, ni da vidi tu Ameriku, ni da ovdje ostvari zemlju u kojoj se, kako kažu, mnogo radi ali se dobro i slobodno živi. Nikada! (Andrić, 1976: 349).

Nakon što sasluša proglas cara Franje Josipa o aneksiji BiH, prepun velikih, nerazumljivih i blještavih riječi, kojima se puno govori, a malo kaže, Alihodža, jedan od likova romana *Na Drini ćuprija*, shvatio je tek da mali čovjek nema izbora niti izlaza iz igre u koju je, mimo svoje volje, uvučen:

Ovo se carevi, evo već trideset godina, dovikuju preko zemalja i gradova i preko glava svojih naroda. A teška je svaka riječ u svakom proglasu svakog cara. Zemlje se kidaju, glave lete od njih. Tako se kaže „seme...zvezda...brige prestola“, da se ne bi moralo nazvati pravim imenom i kazati što jeste: da i zemlje i pokrajine, a sa njima i živi ljudi i njihova naselja, idu od ruke do ruke kao sitna para, da pravoveran i dobronameran čovek ne nalazi na zemlji mira, ni onoliko koliko mu za njegov kratki vek treba, da se njegovo stanje i imanje menja nazavisno od njega i protivno njegovim željama i najboljim namerama (Andrić, 1976: 269).

Možemo zaključiti da je i u Fabrijevu i u Brešanovi u Andrićevu romanu očit drastičan zaokret od šenoinske koncepcije povijesti. Afirmativan odnos prema povijesti, shvaćanje da prošlost može dati smjernice i poučke kako bi se izbjegle pogreške u budućnosti, u *Vježbanju života, Ispovijedima nekarakternog čovjek* i u romanu *Na Drini ćuprija* zamjenjuje vizija povijesti kao izvora zla, stradanja i patnje. Središnja je ideja povijesnog *circulusa*, vječnog ponavljanja istih obrazaca i istih pogrešaka. Mali čovjek postaje u takvoj viziji tek marioneta u nedokučivoj igri povijesti koja ga melje. Sretnog kraja i bijega od povijesti koja se, da parafraziramo Fabrija, kao suh čičak nalijepila na pojedinca, nema.

Literatura:

Andrić, Ivo. 1976. *Na Drini ćuprija*. Sarajevo: Svjetlost.

- Andrić, Ivo. 2007. *Nemiri od vijeka*. Izbor i predgovor napisao Krešimir Nemeć. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Brešan, Ivo. 1996. *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*. Zagreb: Znanje.
- Brkić, Mirna. 2010. *Mudraci iza maske smijeha*. Zagreb/Sarajevo: Synopsis; Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Fabrio, Nedjeljko. 1996. *Vježbanje života*. Zagreb: Znanje.
- Ivo Andrić u svjetlu kritike. 1977. Sarajevo: Svjetlost.
- Ladan, Tomislav. 1962. *Zoon Graphicon*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Leksikon hrvatske književnosti – Djela*. 2008. Zagreb: Školska knjiga.
- Matanović, Julijana. 1996. *Vježbanje života – roman o povijesti ili slaganje domina*. Pogovor romanu *Vježbanje života*. Zagreb: Znanje.
- Nemeć, Krešimir. 1992. Šenoina koncepcija povijesnog romana. U: *Umjetnost riječi*. 36. Zagreb. S. 155–164.
- Nemeć, Krešimir. 1994. *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. st.* Zagreb: Znanje.
- Nemeć, Krešimir. 1996. *Historiografska fikcija Nedjeljka Fabrija*. U: *Republika*. 52. Zagreb. S. 49–53.
- Nemeć, Krešimir. 2003. *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000.* Zagreb: Školska knjiga.
- Solar, Milivoj. 1981. *Smrt Sancha Panze: ogledi o književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Šenoa, August. 1964. Zabavna knjižnica. I. dio. Kantorčica. U: *Sabrana djela. Knjiga XI*. Priredio S. Ježić. Zagreb: Znanje.
- Tatarin, Milovan. 2000. *Utvara povijesti, utvara individualnosti. Dometi*. 10. I–IV. Rijeka. S. 31–37.
- Visković, Velimir. 2000. Brešanovo dvadeseto stoljeće. U: *Umijeće pripovijedanja. Ogledi o hrvatskoj prozi*. Zagreb: Znanje.
- Žmegač, Viktor. 1987. *Povijesna poetika romana*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Žmegač, Viktor. 1991. Povijesni roman danas. U: *Republika*. 47. 5–6. Zagreb. S. 58–75.